

VERBE *DICENDI* SECUNDARE ÎN LATINĂ ȘI ÎN ROMÂNĂ¹

XIMENA-IULIA BARBU

Ne propunem în acest articol să analizăm modul în care o serie de verbe nedeclarative din latină și din română sunt atrase, contextual, în clasa verbelor de comunicare orală, funcționând astfel ca verbe *dicendi*, pe baza unor sensuri secundare sau figurate. În general, aceste verbe sunt numite „verbe declarative secundare”².

Înțelegem prin verb *dicendi* orice verb care desemnează enunțarea orală, fără a face distincție între verbele care admit discurs raportat și cele care nu pot cita.

1. CLASIFICĂRI ALE VERBELOR *DICENDI*

În general, verbele de declarație sunt grupate în două mari clase: verbe declarative prototipice, propriu-zise, ca *a spune*, *a zice*, și verbe declarative secundare, care dezvoltă sensuri secundare subordonate sensului general de îndeplinire a unui act de enunțare³: *a chicoti*, *a întrerupe*, *a tuna* etc. În prima ediție a *Gramaticii* Academiei (p. 343), în capitolul dedicat vorbirii directe și vorbirii indirecte, sunt prezentate, pe lângă verbele *dicendi* propriu-zise, o serie de verbe, locuțiuni și expresii care exprimă acțiuni care însoțesc actul vorbirii, cum ar fi *a-și răsfânge buzele*, *a râde* etc., care pot fi asimilate clasei verbelor de comunicare. Pe lângă informația de bază, „a zice”, pe care o exprimă toate verbele de comunicare, în special cele *dicendi* propriu-zise, numeroase verbe exprimă informații suplimentare referitoare la actul enunțării: inflexiunea vocii, intensitate, (ne)claritate, afect care însoțește enunțarea sau care este orientat spre Receptorul-Țintă etc. Alteori, pot desemna diverse acte verbale: îndemnul, ordinul, avertismentul, încurajarea, aprobarea, refuzul, propunerea, invitația, obligativitatea, sugestia, interdicția etc.

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane, 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758. Teza pe care o elaborăm în cadrul proiectului are titlul *Verba dicendi, de la latină la limbile romanice: probleme semantice*.

² Cf. GALR II, p. 819; Fónagy (1986: 268–269): *secondary verbs of saying*; Cucuiat 2009: *secondary declarative verbs*.

³ GALR II: 819.

2. DEFINIREA ȘI CLASIFICAREA VERBELOR *DICENDI* SECUNDARE

Cezar Bălășoiu⁴ definește *verbele declarative secundare* ca fiind verbe care nu au valoare declarativă de bază, dar care pot deveni declarative contextual, exprimând acțiuni care se desfășoară simultan cu emiterea unei replici, pe de o parte, și evidențiind circumstanțele emiterii mesajului sau efectele ei, pe de altă parte.

În noua *Gramatică* a Academiei⁵, prin „verbe declarative secundare” se înțeleg verbele care prezintă alte sensuri și funcții, dar care pot introduce discurs direct. Acestea sunt: verbe care desemnează producerea anumitor sunete: *a chicoti*, *a geme*, *a ofta*; verbe care desemnează fenomene naturale, cu utilizare metaforică: *a tuna*; verbe care desemnează mișcări ale corpului: *a se crispa*; verbe care desemnează un comportament social: *a se disculpa*; verbe care implică strategii conversaționale: *a întrerupe*; verbe care desemnează mișcare orientată: *a avansa*, *a se întoarce*; verbe psihologice: *a se căi*, *a se îngrijora*, *a se mira* etc.

Maria Teleagă⁶ descrie semantic și sintagmatic, cu ajutorul exemplurilor din limbajul uzual sau din opere literare, câteva grupe de verbe din limba română, în comparație cu corespondentele din engleză (în total, 35 de verbe). O primă categorie conține patru verbe care descriu sunete stridente, discordante, produse prin frecare, cu efect supărător asupra auzului: engl. *to rasp* „a vorbi pe un ton aspru”, engl. *to grate* „a spune aspru”, engl. *to creak* „a spune agasat”; rom. *a scrâșni*. O altă clasă conține verbe care descriu sunete scurte, explozive sau mișcări rapide, violente: engl. *to snap* „a zice tăios”, engl. *to explode* – rom. *a exploda*, rom. *a sări*, *a izbucni*, *a tăia*, *a reteza* etc. Un alt grup de verbe se bazează pe asemănarea actului vorbirii cu sunetele puternice produse de mecanisme, obiecte sau fenomene naturale: engl. *to boom* „a bubui”, rom. *a bufni*, *a răbufni*; engl. *to rumble* „a bodogăni”, engl. *to thunder* cu echivalentul românesc *a tuna*; engl. *to storm* „a se dezlănțui, a striga furios”. O altă serie de verbe se referă la o vorbire îndelungată și inutilă, prin asemănarea cu sunetele și mișcările asociate unei loviri violente a anumitor obiecte: *a toca*, *a melița*, *a clămpăni*, *a clănțăni*, *a hodorogi*. Concluziile autoarei scot în evidență diferitele aspecte ale vorbirii exprimate de categoriile de verbe analizate: tonul vocii, începerea sau încheierea vorbirii etc. În comparație cu limba engleză, în care trecerea din planul [- uman] în cel [+ uman] se realizează cu mai mare ușurință, româna manifestă o anumită tendință de extindere a sferei verbelor *dicendi* prin includerea unor verbe care desemnează mișcarea.

3. Verbele *dicendi* secundare ilustrează două situații: 1. verbe din a căror definiție lexicografică reiese un sens general, aplicabil și activității de enunțare

⁴ Bălășoiu 2004: 173.

⁵ GALR II, p. 820 ș.u.

⁶ Teleagă 1996–1997: 93–94.

(ex. *a continua*, *a începe*, *a încheia*); 2. verbe cărora li se atribuie în anumite contexte o valoare declarativă, tributară stilului sau intenției de comunicare a vorbitorului, iar aceasta nu este înregistrată în definițiile lexicografice și nu poate fi subînțeleasă din acestea (ex. *a trânti*, *a zâmbi*). Aceste verbe, care nu includ semul [+ enunțare orală], pot funcționa ca verbe *dicendi* numai contextual, în vecinătatea unui enunț în discurs direct, făcând referire, de obicei, la aspecte nonverbale ale comunicării (mimică, gestică etc.):

Hi! zâmbi Dănuț condescendent. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*)

Că mulți mi-ai dat, îi rânji bătrâna. (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

Prima situație este reflectată, în general, de verbe din presa scrisă⁷, echivalente contextuale ale verbelor *dicendi*, cele mai multe având caracteristica [+ formal], [+ instituțional]. Sunt verbe neutre din punct de vedere stilistic. Sensul general al acestor verbe favorizează extensiunea semantică și în sfera verbelor *dicendi*⁸: *a accentua*, *a adăuga*, *a (se) amesteca*, *a anticipa*, *a aprecia*, *a arăta*, *a (se) băga*, *a clarifica*, *a completa*, *a constata*, *a continua*, *a estima*, *a evidenția*, *a indica*, *a insista*, *a interveni*, *a isprăvi*, *a începe*, *a încheia*, *a întări*, *a întrerupe*, *a lămurii*, *a observa* [a face o observație], *a (se) opri*, *a puncta*, *a releva*, *a reliefa*, *a relua*, *a remarca* [a face o remarcă], *a semnala*, *a sfârși*, *a specifica*, *a stărui*, *a sublinia*, *a termina*, *a urma*.

Așa cum am arătat mai sus, unele verbe polisemantice, aparținând vocabularului de bază al limbii și desemnând valori generale, prezintă capacitatea de a-și extinde sfera semantică în zona comunicării orale. Situația este întâlnită atât în latină: *dare*, *ferre*, *iacere*, *iactare*, *ponere* etc., cât și în română: *a pune* „a porunci” (în limba veche), *a da* „a susține” (în limba veche)⁹ etc. În româna actuală vorbită se înregistrează folosirea verbului *a face* cu sensul „a zice”¹⁰.

A doua situație reflectă o perspectivă subiectivă a emițătorului raportor, care califică, evaluează, prin intermediul verbului de declarație, actul performat de emițătorul original. Aceste verbe, spre deosebire de cele din prima situație, care desemnează valori generale, au încărcătură stilistică.

⁷ M. Monville-Burston (1993) realizează o radiografie a clasei de verbe *dicendi* folosite în presa de informare, pe baza unor articole extrase din trei cotidiane franceze. Autoarea constată că verbele cele mai frecvente sunt: *dire*, *déclarer*, *affirmer*, *estimer*, *annoncer*, *expliquer*, *ajouter*, *souligner*, *préciser*, *indiquer*, urmate de *demander*, *parler*, *raconter*, *rappeler*, *lancer*, *avouer*, *répondre*, *(s')exprimer*, *noter*, *assurer*, *confier*, *confirmer* și *reconnaître*.

⁸ V. Cvasnii Cătănescu 2006.

⁹ A se vedea, în acest sens, Sava 2011a, 2011b.

¹⁰ Pentru ocurențe ale acestui verb în textele dialectale românești, v. Bălășoiu 2004 (verbul *a face* are cele mai frecvente apariții dintre toate verbele declarative secundare în corpusul studiat de autor): a-nĉepu_și p-al mieu **să-l facă** că-i un prăpădit/că-i un ticălos...// TDM I, p. 39, r. 15–16; ș_țata marița_a lu nea ilii măiță spoitorita/**făca**: „e ! bată-te iuonică/ce fată frumoasă-ai loat !”//TDM III, p. 812, r. 8–9; Și **faĉe**, ĉică: – Mă fraților – i-a spuz_la fraț – ĉcă, iote ĉe mi s-a-ntîmpl_mie. TDO, p. 270, r. 15–17; Tătuța șoșmolindu-sî așî a lene șî zînghind așî...cî adictilé mî lua piști chișor, **fași** citrî mini: „și amu șelilanti sî li lăsăm la naiba; da in adî traista sî-nî ieu leacurile, cî aghé ti-așteptam”.

Verbele *dicendi* secundare pot îmbogăți permanent clasa verbelor de comunicare și provin din alte clase lexico-semantice: verbe epistemice (ex. *a crede, a presupune*), psihologice (ex. *a se entuziasma, a se înfuria*), dar și verbe de mișcare orientată (ex. *a repezi, a trânti*)¹¹. Acestea pot exprima, în sensul lor primar: sunete nearticulate (ex. *a chicoti, a șuiera, a ofta*), sunete naturale sau mecanice (ex. *a tuna*), mimică (ex. *a zâmbi, a se încrunta*), mișcări ale corpului (ex. *a se întoarce*), strategii conversaționale (ex. *a întrerupe, a relua*), emoții (ex. *a se mira, a se înfuria*) (v. Fónagy 1986: 266–272).

I. Fónagy¹² consideră că această utilizare a unor verbe care desemnează o acțiune legată întâmplător secvența de vorbire raportată este un fenomen relativ recent, bazat pe o extindere a regulii generale privitoare la relația dintre enunțul raportat și sensul verbului care introduce acest enunț¹³. Același autor explică îmbogățirea clasei verbelor *dicendi* prin transferul semantic de tip metaforic. De exemplu, se face trecerea de la verbe care exprimă sunete asociate cu fenomene ale naturii (*a trăsni, a tuna*; și în expresia *A tuna și a fulgera*) la verbe care se referă la enunțarea orală, aducând informații suplimentare; prin urmare, dacă avem în vedere sursa sunetelor, putem spune că se face un transfer de la [–uman] la [+uman]. În alte situații, apariția verbelor *dicendi* secundare se explică prin comprimarea anumitor construcții, de ex. *el sări*, din *el zise și sări*, prin transferul de sens de la primul verb la cel de-al doilea¹⁴.

Și verbe din alte clase suferă schimbări de sens asemănătoare cu cele petrecute din clasa declarativelor. Astfel, unele verbe *sentiendi* denumesc o percepere printr-un alt simț: *a vedea* cu sensul „a auzi” (*Ia să vedem ce spune.*), fenomen pe care Boris Cazacu îl explică prin faptul că „realitatea obiectivă se reflectă în conștiința noastră prin mai multe simțuri (de exemplu, în momentul când gustăm o caisă, îi simțim și mirosul)”¹⁵.

Din punct de vedere sintactic, verbele de acest tip apar de regulă în postpoziție față de enunțul în discurs direct, angrenând în același timp o inversiune a ordinii Subiect–Predicat, în discursul-cadru („...”, *oftă ea*). Uneori, pot cita și indirect, folosind conjuncția *că*.

4. Vom prezenta mai întâi o serie de verbe *dicendi* secundare din latină, apoi, din română, încercând să facem o comparație între mecanismele de dezvoltare a sensurilor „dicendi” în cele două limbi.

¹¹ Cf. Cvasnii Cătănescu 2006: 79.

¹² Fónagy 1986: 266.

¹³ *Generally speaking, the speaker's simultaneous gestures carry information completing the speech act.* [În general vorbind, gesturile simultane ale vorbitorului poartă informația care completează actul de vorbire.] (Fónagy 1986: 267).

¹⁴ Cf. Fónagy 1986: 268–269.

¹⁵ Cazacu 1950: 261.

4.1. În limba latină, verbele care au dezvoltat sensuri declarative secundare și/sau figurate pot fi clasificate în funcție de sensurile de bază ale verbelor, pe baza cărora s-a făcut analogia cu activitatea vorbirii; astfel există verbe care denotă¹⁶:

- activități casnice: *ordiri* „a țese, a începe să țasă”
- mișcare orientată:
 - nedefinită: *iacere, iactare, obicere* „a arunca”
 - înainte: *intendere* „a întinde (spre)”¹⁷, *ostendere, ostentare* „a întinde înainte”, *praeferre* „a purta înainte”, *promittere* „a lăsa să înainteze, a trimite înainte”, *tradere* „a transmite, a trece mai departe”
 - înapoi: *referre* „a aduce înapoi”, *recipere* „a trage înapoi”, *reddere* „a da înapoi, a înapoia”
- producerea de zgomote:
 - mecanice: *crepare* „a scoate un zgomot (a scârțâi, a chiorâi, a pârâi, a bubui, a trosni, a clănțâni, a zornâi etc.)”, *increpare* „a face un zgomot, a zăngăni”, *obstrepere* „a face un zgomot (în contra, în fața, lângă), a răsuna”
 - naturale: *fremere* „a fremăta, a urla, a geme, a hui, a vâjâi”, *susurrare* „a susura”, *intonare* „a tuna”, *tonare* „a tuna”
 - naturale sau mecanice: *strepere* „a scoate zgomote (a hui, a vui, a răsuna)”
- emiterea de sunete specifice animalelor: câini: *allatrare, elatrare, latrare, oblatrare* „a lătra (la)”; oi: *balare/belare* „a behâi”; vite: *emugire, mugire* „a mugii”
- activități care denotă ideea de adaos: *addere, adicere, adiungere* „a adăuga”
- activități de bază¹⁸: *afferre* „a aduce”, *dare* „a da” (indicând un transfer în sens propriu sau figurat de la un lucru sau o persoană la alta), *ponere* „a pune”, *perferre* „a aduce”
- activități care indică exteriorizarea (în sens concret): *edere* „a da afară”, *explicare* „a desfășura, a desface” (de unde „a desfășura prin cuvinte, a explica”), *exponere* „a expune, a pune la vedere”, *exprimere* „a face să iasă prin apăsare, a extrage; a stoarce”, *hiscere* „a deschide”, exteriorizarea în sens abstract: *monstrare* „a arăta”, *perhibere* „a prezenta, a oferi”; un caz particular este cel al verbului *eructare*, care desemnează o reacție fiziologică (indicând mișcarea orientată spre exterior): „a vomă, a da afară”.
- activități care indică interiorizarea (în sens concret): *ingerere* „a introduce, a băga”
- activități care indică poziționarea sub: *subicere* „a pune sub”, *suscipere* „a prinde de dedesubt, a susține”
- anterioritate temporală: *praecipere* „a lua înainte”

¹⁶ Notăm doar sensurile de bază ale verbelor.

¹⁷ Lewis & Short (s.v.): *to stretch out or forth, extend*.

¹⁸ În ILR II: 113, sunt numite „verbe cu valori multiple și generale”.

- atingerea: *tangere* „a atinge”; atingerea agresivă: *mordere* „a mușca”, *rodere* „a roade” (despre animale și despre oameni), *vellicare*¹⁹ „a ciupi, a ciocăni, a jumuli” (intensiv al lui *vellere* „a smulge”)
- activități care denotă rivalizarea: *certare* „a lupta, a se întrece”
- activități particulare: *allegare* „a trimite (pe cineva) cu o însărcinare particulară”, *denigrare* „a vopsi în negru” (< *niger* „negru”), *firmare* „a întări”, *persequi* „a urma stăruitor, a urmări”, *prosequi* „a însoți, a întovărăși, a urma”, *ventilare* „a face vânt, a agita în aer”.

În funcție de sensurile secundare sau figurate dezvoltate de verbele prezentate mai sus, acestea pot desemna:

- acte verbale:
 - reprezentative: *afferre* „a aduce vestea, a anunța”, *allegare* „a spune, a prezenta, a aduce ca probă”, *dare* „a spune, a declara, a anunța, a comunica, a povesti”, *edere* „a face cunoscut, a relata”, *explicare* „a explica, a lămuri”, *exponere* „a prezenta oral (sau în scris)”, *exprimere* „a spune, a exprima prin vorbe”, *firmare* „a confirma, a asigura; a afirma, a declara”, *iacere* „a spune”, *iactare* „a declara, a spune”, *intendere* „a susține, a pretinde că” (sens secundar), *ostendere* „a declara, a face cunoscut, a spune”, *ostentare* (intensiv al lui *ostendere*) „a face cunoscut, a arăta, a spune”, *perferre* „a aduce un mesaj, a notifica, a anunța”, *perhibere* „a prezenta prin vorbe, a înfățișa, a declara”, *persequi* „a înfățișa oral sau în scris”, *ponere* „a relata; a afirma, a susține”, *praeferre* „a declara, a prezenta”, *referre* „a relata, a anunța”, *tangere* „a atinge un subiect, a trata, a vorbi despre”, *tradere* „a transmite o informație, a povesti, a relata”
 - insistență: *ingerere* „a repeta continuu, a aduce mereu vorba (despre)”
 - comisive: *praecipere* „a sfătui, a recomanda”, *promittere* „a promite, a asigura”, *recipere* „a asigura, a promite, a garanta”
 - directive: *monstrare* „a arăta (sfătuind), a sfătui, a îndemna”
- particularități ale actului de enunțare:
 - afect: *fremere* „a spune fremătând (de mânie), a declara zgomotos și cu indignare”
 - intensitate:
 - scăzută: *susurrare* (fig.) „a șopti, a murmura”
 - ridicată: *elatrare* (fig.) „a declara public; a urla, a striga”, *emugire* (fig., despre oratori) „a rosti răcnind”, *intonare* (fig.) „a tuna, a spune tunând”, *latrare* (fig.) „a urla”, *mugire* (fig.) „a striga, a urla”, *oblatrare* (fig.) „a urla la, a ocări”, *strepere*

¹⁹ Cf. Lewis & Short, s.v. *vellico*: *to pluck or twitch in speaking* [...] (cf. *rodo*).

(foarte rar, tranzitiv, fig.) „a spune strigând”, *tonare* (fig.) „a striga cu voce tare”

- atitudinea vorbitorului față de un interlocutor (în general, negativă, de reproș, acuză, critică etc.): *allatrare* (fig.) „a apostrofa strigând, insultând”, *denigrare* (fig.) „a defăima”, *inrepare* „a apostrofa, a blama”, *mordere* (fig.) „a critica pe cineva; a înțepa prin vorbe, a bârfi”, *obicere* „a arunca în față, a obiecta, a reproșa”, *obstrepare* (fig.) „a face un zgomot, a striga împotriva cuiva sau a ceva”, *rodere* (fig.) „a vorbi rău despre cineva, a bârfi, a defăima”, *tangere* (fig.) „a înțepa prin cuvinte de critică”, *vellicare* (fig.) „a înțepa prin vorbe; a bârfi”
- schimb de replici: *certare* „a discuta în contradictoriu”
- organizarea discursului:
 - reacția la un discurs emis anterior: *referre* „a răspunde repetând (ca un ecou)”, *reddere* „a răspunde”, *suscipere* „a răspunde, a relua vorba”
 - completarea unui discurs: *addere* „a adăuga (în vorbire)”, *adicere* „a adăuga, a spune în plus”, *adiungere* „a adăuga (spunând)”, *prosequi* „a urma să vorbească, a vorbi în continuare”
 - intervenția în discursul altui vorbitor: *subicere* „a interveni, a introduce o remarcă”
- forme discursive: *crepare* (fig.) „a vorbi întruna despre”, *dare* „a articula, pronunța, a rosti”, *eructare* (fig.) „a vorbi”; (în lat. creștină) „a pronunța, a spune”, *hiscere* „a deschide gura să vorbească; a rosti”, *ordiri* (fig.) „a începe să vorbească, să povestească”, *ventilare* (fig.) „a se agita, a vorbi în mod repetat (despre)”
 - comunicare fatică (fără conținut informațional): *balare/belare* (fig.) „a vorbi prostii”.

După cum se poate observa, unele informații semantice sunt asociate, fiind exprimate de același verb: afect (negativ: mânie) + intensitate ridicată (ex. *fremere*), atitudine negativă + intensitate ridicată (ex. *allatrare*, *oblatrare*).

Interesante sunt evoluțiile semantice ale unor verbe din limba latină: *explicare*, *exponere*, asemănătoare din punctul de vedere al transformării sensului: *explicare* avea sensul de bază „a desfășura, a desface”, iar *exponere*, „a pune la vedere”; așadar, amândouă desemnau exteriorizarea, punerea la vedere (sens concret), de unde s-a ajuns la ideea de exteriorizare prin vorbe (proces de abstractizare a sensului).

În cazul unor verbe, diferența semantică dintre sensul de bază și cel secundar nu este mare: *cantare* (de la „a cânta” la „a spune insistent”), *spondere* (de la „a se angaja la un lucru” la „a asigura, a garanta”).

În concluzie, evoluțiile semantice în cazul verbelor „atrasede” în clasa verbelor *dicendi* au loc pe baza asocierii unui aspect al comunicării orale cu o acțiune de bază, care poate indica „exteriorizarea” (exteriorizarea sunetelor: emiterea de sunete), „introducerea” (a interveni în vorbire), „adăugirea” (a adăuga în vorbire), „atingerea” (uneori agresivă, de aici ideea de a lovi prin vorbe, a critica, a defăima:

tangere, mordere, rodere, vellicare), „a întări ceva” (de aici, evoluția semantică de tip comisiv: „a întări prin vorbe; a asigura”, cf. *firmare*); pe baza analogiei cu anumite tipuri de zgomote, diferite ca intensitate, mod de producere (zgomote din natură, zgomote produse de diverse obiecte etc.) sau sunete produse de animale (în acest caz, analogia se bazează pe tipul de sunet: *balare/belare* și pe intensitatea sunetului: *latrare* și compusele acestuia, *mugire*) etc.

4.2. În limba română, clasa verbelor *dicendi* secundare este foarte bogată, eterogenă și permisivă, acceptând din alte clase verbe dintre cele mai surprinzătoare.

4.2.1. Din categoria verbelor care desemnează valori generale, putând funcționa și ca verbe *dicendi*, amintim: în limba veche, *a da* „a susține”, *a pune* „a porunci”; în limba română actuală vorbită, *a face* „a zice”:

„A!... Văru' Culai!” *făcu el, dând cu ochii de Pleșea*²⁰.

Ce vorbeam eu alaltăieri, jupâne? făcu el. (<http://ellaida.wordpress.com/2008/01/16/alexis-zorba/>) (cu sensul „a spune”, utilizare specifică narațiunii orale²¹)

În limba literară actuală, categoria verbelor polisemantice, neutre stilistic, folosite cu sensuri „dicendi”, sunt bine reprezentate în presa de informare românească, prezentând o serie de trăsături care le diferențiază de alte verbe de declarație: caracterul impersonal al destinatarului, ceea ce conferă obiectivitate mesajului transmis; direcționarea atenției spre conținutul mesajului, și nu spre circumstanțele enunțării; caracterul formal al mesajului, identificabil prin semul [+ formal].

În publicistica românească, se pot identifica o serie de verbe *dicendi*, despre care s-ar putea spune că funcționează ca mărci ale acestui stil, având în vedere frecvența lor: ex. *a admite, a adăuga, a anticipa, a arăta, a argumenta, a clarifica, a completa, a considera, a crede, a estima, a încheia, a nota, a observa, a releva, a relua, a remarca, a sublinia* etc. Unele verbe marchează anumite momente în desfășurarea enunțării: începutul acesteia (*a începe*), continuarea mesajului (*a adăuga, a continua, a completa, a urma*), încheierea mesajului (*a încheia, a conchide, a concluziona*); altele desemnează: completarea unui mesaj (*a adăuga, a completa*); repetarea unei idei exprimate anterior (*a relua*); evaluarea, sublinierea unui segment din mesaj (*a accentua, a arăta, a comenta, a confirma, a detalia, a indica, a evidenția, a nota, a reconfirma, a releva, a reliefa, a puncta, a semnala, a specifica, a sublinia*); exprimarea opiniei (*a aprecia, a considera, a crede, a opina*), raportarea la un eveniment din viitor (*a anticipa*) etc.

4.2.2. Verbele asimilate, prin transfer metaforic, clasei verbelor de declarație, sunt specifice registrului popular al limbii și creează efecte stilistice:

Așa e – se agită Momun – nici nu m-am gândit. (Cinghiz Aitmatov, *Vaporul alb*: <http://www.scribd.com/doc/99099/Cinghiz-Aitmatov-Vaporul-alb>)

²⁰ V. DLR, s.v. *face*, sens VIII.

²¹ V. Bălășoiu 2004: 204.

Să-mi cânte lumea câte vrea / Mi-e dragă una, și-i a mea (Coșbuc, v. DA, s.v. *cânta*: „a spune cuiva, a-i toca, a-i îndruga mereu (fără folos) același lucru”, cf. ar. *cântu*²²)

Dar promiți că n-o să-l bați?, clipi des Silvia. (<http://www.mirelasova.over-blog.com/article-21391126.html>)

Fost-a mare cumpăt creștinilor... s-a dezumflat crășmarul, clătînându-și fruntea pleșuvă... (Mihail Sadoveanu, *Nicoară Potcoavă*)

„Păi”, *a găfâit* Nyani cu efortul acelora care trebuie să vorbească cu capul atârând în jos: „Nimeni din toată jungla nu se cațără ca mine. [...]”. (<http://www.theophilos.3x.ro/Biblioteca/Povestiri/Zidul%20cel%20mare.html>)

Prezența magistrului nu te edifică teoretic, sistematic, ci îți oferă un mod moral de interpretare, se înfierbântă Bogdan. (<http://atelier.liternet.ro/articol/178/Iulian-Doroftei/In-care-Hector-renunta-la-nemasuratul-lui-orgoliu-poetic.html>)

Și dumneata, Balmuș? Ce-ați pățit azi? se minună profesorul, consultându-și ceasul. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 2)

Tu nu înțelegi implicațiile? se miră Nidal. *Alea erau rezervele noastre, explică el [...]* (http://www.poezie.ro/index.php/prose/130295/Cercurile_Tintei_)

Cum să nu fie bine! râse Elena. (Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*)

Că mulți mi-ai dat, îi rânji bătrâna. (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

După Newton, își reveni studentul, forța reprezintă o acțiune care intenționează să modifice starea corpului. (<http://www.eltauniversitate.ro/Ro/genii/clausius.htm>)

Cine a mai văzut biserică fără cruce?”, s-a supărat preotul. („Gândul”, 5 mai 2008, p. 4)

Hi! zâmbi Dănuț condescendent. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 2)

În continuare, vom analiza succint valorile semantice ale unor verbe contextual *dicendi*²³: *arunca, behăi, bufni, cârâi* (intrans.), *chițai, ciripi, clăpăi, clefăi, cloncăni/cloncăi, cotcodăci, croncăni, debita, decreta, (se) descărca, descoase, exploda, gargarisi, găgâi, gânguri, grohăi, guița, hârâi* (intrans.), *izbucni*²⁴, *îndruga, lătra, măcă(n)i, mârâi, mecăi, miorlăi (se miorlăi), molfăi, mormăi, mugii, necheza*²⁵, *orăcăi, pisa, pisălogi, pufni*²⁶, *rage, răbufni, răsufli,*

²² DDA, s.v. *cântu*: *mi doare caplu di câte li-cântași* = mă doare capul de câte mi-ai îndrugat.

²³ Lista nu este exhaustivă și cuprinde în principal termeni înregistrați în DEX.

²⁴ Cu toate că sensul *dicendi* nu reiese clar din definiția lexicografică: Intrans. 1. A se manifesta brusc și cu putere; a se arăta deodată; *p. ext.* a țâșni. 2. (Despre sunete, vorbe etc.; la pers. 3) A se porni deodată și cu intensitate, a se auzi deodată (DEX), verbul *a izbucni* este folosit frecvent în poziție finală față de un enunț citat și este sinonim cu *a exploda*.

²⁵ Deși sensul din DEX nu include semul [+ enunțare orală]: „(Despre oameni; ir. sau depr). A râde într-un fel asemănător cu nechezatul”, verbul este folosit și cu sens declarativ în contexte figurate: *Heil, camarazi! necheză el.* (Sven Hassel, *Camarazi de front*: e-books.weblog.ro).

²⁶ Deși sensul declarativ nu este consemnat în definiția lexicografică a verbului, se remarcă utilizarea frecventă a verbului cu valoare *dicendi*, în poziție finală, după un enunț în discurs direct (*lar dumneata... pufni el iritat.* – bocancul-literar.ro).

repezi (pe cineva), *reteza*, *sări*²⁷, *săsâi*²⁸, (*se*) *scăpa*²⁹, *scânci*³⁰, *scheuna*, *scrâșni*, (*se*) *slobozi* (*către*)³¹, *susura*³², *șfichiui*, *șuiera*, *tăia*, *trăsni*, *trâmbița*, *trânti*³³, *tuna*.

În categoria verbelor contextual *dicendi*, se pot distinge mai multe subcategorii, dintre care amintim: verbe derivate de la onomatopee care redau sunete specifice lumii animale (animale: *lătra*, *mieuna*, *miorlăi* etc.; păsări: *ciripi*, *cotcodăci* etc.); verbe derivate de la baze onomatopeice, care redau sunete produse de obiecte (de ex., *clăpăi*); verbe figurate catacretice (derivate de la nume de unele populare, de ex., *îndruga* (< *drugă*), *melița* (< *meliță*), *pisălogi* < *pisălog*, *șfichiui* < *șfichi*, sau de instrumente muzicale: *trâmbița*); verbe care fac referire la sunete explozive sau la mișcări bruște, violente: *arunca*, *exploda*, *izbucni*, *reteza*, *sări*, *șuiera*, *trânti*; sunete produse prin lovire: *bufni*, *răbufni*; verbe care pornesc de la asemănarea cu sunete de intensitate scăzută din natură (*susura*) sau sunete puternice, produse de fenomene naturale (*trăsni*, *tuna*); verbe care și-au dezvoltat în anumite contexte sens *dicendi* figurat: *decreta*, (*se*) *descărca*, *descoase*, *pisa*, *scăpa*, *scrâșni*, *slobozi* etc.

Verbele contextual *dicendi* se caracterizează prin eterogenitate și expresivitate, cuprinzând verbe variate atât sub aspect semantic, cât și din punctul de vedere al sensului primar, de la care s-au dezvoltat sensuri figurate. Astfel, ele pot desemna:

²⁷ În DEX, din multitudinea de sensuri ale verbului *a sări*, se specifică și următorul: „A interveni brusc (și neașteptat) într-o discuție; a intra (brusc) în vorbă”.

²⁸ „A vorbi defectuos pronunțând „s” în loc de „ș” sau deformând unele sunete; a vorbi peltic” (DEX).

²⁹ În DEX este înregistrat următorul sens: [...] 4. Refl. A spune sau a face ceva fără voie, din greșeală.

³⁰ [...] 9–10 vir. A vorbi cu glas scăzut, întretăiat, abia perceptibil (și plângător) (DLR, s.v.). Sensul acesta nu este înregistrat în DEX.

³¹ Iată un context din presă, cu discurs direct: *A slobozit apoi ironic către presă: [...] („Adevărul”, 27.08.2004, p. 13, apud Cătănescu 2006: 84).*

³² (Intranz.) (Despre ape curgătoare, frunze; *p. ext.* despre adierea vântului etc.) A produce un zgomot lin, ușor, monoton și continuu; a murmura (DEX). Cu toate că sensul declarativ nu este specificat în definiția lexicografică, verbul este folosit în contexte figurate, cu sensul „a murmura”, și citează în stil direct, în poziție finală: *Minunat, domnule, susură el. Minunat.* (Dashiell Hammett – *Șoimul maltez*: www.scribd.com).

³³ Un sinonim al acestuia este *a arunca*, care exprimă mișcarea rapidă, folosit uneori cu valoare declarativă, ca în exemplul: *Ce facem cu fonciirea! aruncă Moromete deodată grăbit...* (Marin Preda, *Moromeții*, vol. I, în format electronic: <http://www.scribd.com/doc/976176/Marin-Preda-Morometii-Volumul-I>). Acest sens nu este însă consemnat în dicționar. Și în aromână este folosit cu sau fără complinire, de ex. *zborlu* ‘cuvânt, vorbă’: *aruc zborlu* (sursa: vorbitor nativ de aromână, Manuela Nevaci, cf. Nevaci 2006: 217); în aromână, verbul prezintă și sensurile „a insista”, „a ghici” (DDA).

a) Raporturi comunicative:

Raportarea Emițătorului la Receptor:

- atitudinea (negativă): *repezi, șfichiui*

Raportarea Emițătorului la discurs:

- atitudinea față de discursul propriu:
 - confesiunea: *ciripi*³⁴, *descărca* (refl.), *a răsufla*
 - fermitatea: *decreta*

b) Particularități ale actului de emitere:

- neclaritatea enunțării: *clefăi, gargarisi, gâgâi, gânguri, hârâi, îndruga, molfăi, mormăi*
- (diz)armonia acustică: [+ Eufonic]: *ciripi*³⁵; [– Eufonic]: *behăi, cârâi, cotcodăci, croncăni, grohăi, hârâi, măcă(n)i, mecă(n)i*; stridentă: *cârâi, chițai*
- rapiditatea enunțării: *clăpăi, clefăi, debita*
- intensitate – scăzută: *susura*
– ridicată: *exploda, izbucni, mug, rage, trăsni, tuna*
- afect: nemulțumire (*răbufni*), supărare (*bufni, mârâi*), furie (*exploda, izbucni, lătra, mug, rage, șuiera, tuna*), ură, mânie (*scrâșni*), tristețe (*scânci, miorlăi, orăcăi, scheuna*)

c) Forme discursive:

- emiterea unui mesaj: *arunca, slobozi*
- emiterea involuntară a unui mesaj: (*se*) *scăpa*

d) Organizarea discursivă:

- intervenția în discursul interlocutorului: *reteza, sări*³⁶, *tăia*
- intervenții repetate, insistente ale Emițătorului: *descoase*³⁷, *pisa, pisălogi*

4.2.2.1. Este interesant de remarcat faptul că verbele derivate de la onomatopee care redau sunete specifice anumitor animale sau păsări au, de regulă, utilizare peiorativă. De asemenea, merită subliniat faptul că verbele onomatopeice derivate de la sunetele animalelor oferă cu precădere informații despre modul articulării (inflexiune, afect care însoțește actul enunțării etc.), în timp ce verbele derivate de la sunete specifice păsărilor pun accent pe trăsătura [+ Fatic], făcând referire la enunțarea fără conținut informațional, și pe emiterea de sunete marcate prin semul [– Eufonic]. Verbele derivate de la sunete specifice animalelor exprimă îndeosebi starea afectivă a locutorului (în majoritatea cazurilor, negativă); nu sunt excluse însă din rândul acestora nici verbele care exprimă trăsătura [– Eufonic]: *grohăi, necheza*.

Utilizarea aproape exclusiv peiorativă a acestora atestă o mare productivitate expresivă a limbii române, în special în ceea ce privește latura negativă a activității comunicative (neclaritatea, lipsa de informație: „flecăreala”, furia, lipsa de eufonie etc.).

³⁴ A vorbi, a spune ceva; a face destăinuiri, a divulga ceva (DEX).

³⁵ Avem în vedere sensul: Fig. (Despre femei) A vorbi cu voce subțire și melodiosă (DEX).

³⁶ DEX: „A interveni brusc (și neașteptat) într-o discuție; a intra (brusc) în vorbă”.

³⁷ *A descoase* poate marca un enunț interogativ în enunțul citat.

5. CONCLUZII

Din prezentarea verbelor *dicendi* secundare din latină și română, se poate observa că mecanismul de apariție a acestora este asemănător în cele două limbi. Pe de o parte, sensul general al unor verbe favorizează, contextual, asimilarea semantică a acestora în sfera verbelor *dicendi* (lat. *dare, facere* – rom. *a da, a face*). Pe de altă parte, numeroase verbe aparținând altor clase semantice (în special, verbe de gândire, de voință și verbe psihologice) pot fi utilizate ca verbe *dicendi*. Un inventar exhaustiv al verbelor care admit astfel de utilizări este aproape imposibil de realizat, având în vedere că pot deveni *dicendi* secundare verbe din clase semantice foarte diferite (ex. *a râde, a rânji*) atunci când exprimă acțiuni care se desfășoară simultan cu emiterea unei replici, fenomen care presupune comprimarea unei construcții și transferul de sens asupra unui singur verb.

Un verb ca *exponere*, „a expune, a pune la vedere” (sens de bază), „a prezenta oral (sau în scris)” (sens secundar), a fost moștenit în română (*a spune*³⁸), care ocupă un loc central în grupa verbelor de comunicare românești, alături de *a zice*.

Atât în latină, cât și în română, sunt atrase în câmpul verbelor de comunicare orală verbe de mișcare orientată (lat. *iacere, iactare* – rom. *a arunca, a trânti*), verbe care indică exteriorizarea de orice fel (lat. *exponere* – rom. *slobozi*), verbe care redau sunete specifice animalelor sau păsărilor (lat. *latrare* – rom. *a lătra*), sunete din natură (lat. *susurrare, tonare* – rom. *a susura, a tuna*), diverse zgomote (lat. *crepare, increpare* – rom. *a bufni, a hârâi*) etc. Această utilizare a verbelor este întâlnită și în aromână: ex. *arucu zborlu, cântu* „a îndruga”.

Astfel de verbe sunt foarte expresive și oferă informații diverse despre actul enunțării: intensitate (ridică sau scăzută), claritate/neclaritate, lipsă de eufonie, afect, durată, atitudine, comunicare fatică (lipsită de importanță), evaluare (pozitivă sau negativă) etc. Fiecare limbă și-a selectat anumite verbe pentru a funcționa ca *dicendi* secundare, de exemplu, verbe asociate anumitor animale sau păsări (în latină, sunetele emise de păsări nu au constituit o sursă de analogie cu activitatea de enunțare, spre deosebire de română), anumite zgomote (româna are o serie bogată de verbe care desemnează producerea de zgomote/sunete) etc.

Multe verbe *dicendi* secundare au rol evaluativ, reflectând punctul de vedere al emițătorului raportor; astfel verbele derivate de la onomatopee care redau sunete specifice animalelor sau păsărilor sunt utilizate, de cele mai multe ori, peiorativ (ex. lat. *balare/belare, latrare, mugire* – rom. *a behăi, a lătra, a mugii*).

Analiza verbelor *dicendi* secundare din latină și din română evidențiază caracterul eterogen și permisiv al clasei generale a verbelor *dicendi* și nevoia vorbitorilor de a-și îmbogăți mijloacele de exprimare, cu sensuri și cuvinte noi, uneori, surprinzătoare, pentru a face comunicarea cât mai expresivă.

³⁸ În limba veche, prezenta sensul etimologic, „a arăta, a înfățișa”, păstrat și în aromână.

BIBLIOGRAFIE

I. Studii

- Bălășoiu 2004 = Cezar Bălășoiu, *Discursul raportat în textele dialectale românești*, București, Editura Universității din București.
- Cazacu 1950 = Boris Cazacu, *Despre înțelesul unor verbe „sentendi”*, în „Studii și cercetări lingvistice” 2, p. 257–267.
- Coulmas 1986 = Florian Coulmas (ed.), *Direct and Indirect Speech*, Berlin – New York – Amsterdam, Mouton de Gruyter.
- Cucuiat 2009 = Marius-Ciprian Cucuiat, *Declarative Verbs and Reported Discourse*, în „Studii și cercetări în onomastică și lexicologie” (SCOL), anul I, 1–2, p. 117 și urm.
- Cvasnii Cătănescu 2006 = Maria Cvasnii Cătănescu, *Retorică publicistică. De la paratext la text*, București, Editura Universității din București.
- Fónagy 1986 = I. Fónagy, *Reported Speech in French and Hungarian*, în Coulmas 1986, p. 255–308.
- GALR 2005 = Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- ILR II 1969 = I. Coteanu (coord.), *Istoria limbii române*, București, Editura Academiei, vol. II.
- Ionescu Ruxândoiu și Roibu 2011 = Liliana Ionescu Ruxândoiu, Melania Roibu (coord.), *Limbaj și discurs. Cercetări teoretice și aplicative*, Proiectul POSDRU/881.5/S/63319 EDUCATI 2, Școala Doctorală a Facultății de Litere, Secția Lingvistică și Comunicare, Iași, Editura Pim.
- Monville-Burston 1993 = M. Monville-Burston, *Les verba dicendi dans la presse d’information*, în „Langue française” 98, p. 48–66.
- Nevaci 2006 = Manuela Nevaci, *Verbul în aromână. Structură și valori*, București, Editura Academiei Române.
- Sava 2011a = C. Sava, *Mărci ale evidențialității în limba română veche. Un caz special: prezumtivul introdus prin sâlcum să*, în Ionescu Ruxândoiu și Roibu 2011, p. 337–353.
- Sava 2011b = C. Sava, *Conjunții specifice discursului raportat (DR) la Constantin Cantacuzino*, în Ionescu Ruxândoiu și Roibu 2011, p. 390–402.
- Teleagă 1996–1997 = Maria Teleagă, *Observații asupra unei clase de „verba dicendi” din engleză și română*, în „Analele Universității din Timișoara”. Seria Științe Filologice, XXXIV–XXXV, p. 93–99.

II. Dicționare

- DA/DLR = *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948; seria a doua, sub conducerea lui Iorgu Iordan, Al. Graur și I. Coteanu, 1965 și urm.
- DDA = Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân (general și etimologic)*, ediția a doua, București, Editura Academiei, 1974.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- Georges-Calonghi = Ferruccio Calonghi, *Dizionario della lingua latina*, vol. I: *Dizionario latino-italiano*, 3^a edizione, interamente rifusa ed

- aggiornata del dizionario Georges-Calonghi, 6^a tiratura, Torino, Rosenberg & Sellier, 1962.
- Lewis & Short = *A Latin Dictionary, founded on Andrews' Edition of Freund's Latin Dictionary revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlton T. Lewis and Charles Short*, Oxford: Clarendon Press, 1966.
- OLD = *Oxford Latin Dictionary*, Clarendon Press, 1968.

SECONDARY VERBS OF SAYING IN LATIN AND ROMANIAN

ABSTRACT

The present paper is an analysis of secondary verbs of saying in Latin and in Romanian. The main goal was to identify the semantic mechanism that permits verbs to function as *verba dicendi* in both languages. We consider *verba dicendi* to be those verbs designating oral utterance. The class of verbs of saying is very heterogeneous and permissive, allowing verbs from other semantic classes to express, in some contexts, the action of speaking (e.g. Lat. *iactare* – Rom. *a arunca* ‘to throw’). It is interesting to point out that this kind of verbs are very expressive and have metaphorical value. They are specific to spoken language and reveal the evaluative point of view of the Speaker regarding the utterance performed by another speaker (e.g. Lat. *latrare* – Rom. *a lătra* ‘to bark’), which is mostly pejorative. The information carried by these verbs is diverse, regarding different aspects of the uttering act: emotion during the uttering process, intensity, clarity of the message delivered or the lack of it, rapidity, pleasant or unpleasant sounds, etc. The usual verbs that can become secondary verbs of saying are those that express animal sounds or sounds produced by natural phenomena (e.g. Lat. *tonare* – Rom. *a tuna* ‘to thunder’), or by different objects (e.g. Lat. *crepare* ‘to creak’ – Rom. *a bufni* ‘to bang’).

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București